



ALEKSANDRA HORVAT

SLOBODAN PRISTUP INFORMACIJAMA

Misao da svaki čovjek ima pravo na slobodan pristup informacijama, bas kao što ima pravo na slobodno mišljenje, ispovijedanje vjere ili javni prosvjed, u knjižničarskim je krugovima prihvaćena odnedavno. Nastojanje IFLA-e da proširi ideju o slobodnom pristupu informacijama i odgovornosti knjižničara prema korisnicima seže u 1989. godinu, kada je 55. opća skupština te svjetske udruge knjižničarskih društava i ustanova, održana u Parizu, izrazila svoju privrženost članku 19. *Opće deklaracije Ujedinjenih naroda o ljudskim pravima* iz 1948. godine. Daljnji je razgovor o toj temi zamro za neko vrijeme, a obnovljen je na 61. općoj skupštini u Istanbulu 1995. godine. Tijekom skupštine IFLA je usvojila rezoluciju o važnosti pristupa informacijama i slobodi izražavanja te pozvala svoje članice, nacionalne knjižničarske udruge, da predlože predstavnike u novu komisiju kojoj je povjerena zadaća izrade teksta koji će sadržavati IFLA-in stav o slobodi izražavanja i slobodnom pristupu informacijama. IFLA je, dakle, već na početku vezala slobodan pristup informacijama uz slobodu izražavanja, potkrepljujući to tvrdnjom da samo dobro obaviješten pojedinac može primjereno izraziti svoje mišljenje. Tako je slobodan pristup informacijama definiran kao preduvjet slobode izražavanja, tj. prava pojedinca na traženje, primanje i pružanje obavijesti.

Nakon istanbulske skupštine, tadašnji IFLA-in predsjednik Robert Wedgeworth, koji je nesumnjivo posebno zaslužan za promicanje ideje o slobodnom pristupu informacijama, službeno je imenovao trideset i dva predstavnika iz knjižničarskih udruga diljem svijeta u ad hoc osnovanu komisiju koja je među knjižničarima postala poznata po akronimu svoga naziva CAIFE (Committee on Access to Information and Freedom of Expression). Predsjednikom CAIFE-a postao je britanski knjižničar Anthony J. Evans. Među članovima CAIFE-a bila je i predstavnica Hrvatskoga knjižničarskog društva. Članovi su prihvatili zaduženje da do rujanske skupštine IFLA-e u Kopenhagenu 1997. izrade nacrt teksta o slobodnom pristupu informacijama, koji bi skupština mogla prihvatiti. Tijekom rada na tekstu komunicirali su elektroničkom poštom i faksimilnim porukama, a sastali su se samo jedanput, i to na skupštini IFLA-e u Pekingu 1996. godine. Svoj su tekst nazvali izvještajem, a utemeljili su ga na nekoliko međunarodnih dokumenata o ljudskim pravima, kao što su već spomenuta *Opća deklaracija UN-a o ljudskim pravima*, *Europska konvencija o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda*, *Međunarodni ugovor UN-a o građanskim i političkim pravima*, *Afrička povelja o ljudskim i narodnim pravima* i *Američka konvencija o ljudskim pravima*.

Izvještaj CAIFE-a, predočen na Općoj skupštini IFLA-e u Kopenhagenu, sastojao se od pet dijelova: uvoda, načela, primjera, prijedloga radne strategije i opisa načina na koji bi IFLA mogla djelovati u određenim situacijama. U uvodu izvještaja jasno je rečeno da IFLA želi oblikovati politiku prema slobodnom pristupu informacijama jer je kršenje prava na slobodu izražavanja u svijetu sve učestalije, a slobodan protok informacija ograničen pa su ograničene i mogućnosti knjižničara da služe potrebama i interesima svojih korisnika. Rečeno je i to da je IFLA svjesna da postoje i mnoga druga tijela i organizacije koje se bave slobodom izražavanja, a da se ona želi usredotočiti samo na pitanja vezana uz knjižnice i korisničke službe. U dijelu izvještaja u kojemu su izložena načela slobodnog pristupa informacijama, članovi CAIFE-a pozvali su se najprije na

UNESCO-ov *Manifest za narodne knjižnice* iz 1994. godine, u kojemu se kaže da ostvarivanje demokratskih prava zahtijeva slobodan i neograničen pristup znanju, idejama, kulturi i informacijama. Iz te se tvrdnje onda izvodi važnost javnih knjižnica kao mjesnih prilaza znanju. Ako se pak želi da javne knjižnice dobro obavljaju svoju zadaću, potrebno je da nacionalne i mjesne vlasti u pojedinim zemljama izrade i usvoje primjerene zakonske propise i osiguraju odgovarajuću financijsku potporu. U izvještaju CAIFE-a dalje je rečeno da knjižnice moraju biti otvorene svima, bez obzira na porijeklo, rasu, spol, dob, vjeru, nacionalnost, društveni ili ekonomski status, a namjena je knjižnica definirana kao potpora doživotnom učenju, neovisnom odlučivanju i pomaganju kulturnog i gospodarskog razvitka. Rečeno je da knjižnice moraju biti odgovarajuće financirane, da se moraju oduprijeti svim oblicima cenzure, a da je na knjižničarima odgovornost za primjereno oblikovanje zbirki i fondova. Posebno je istaknuta potreba poštivanja privatnosti korisnika i povjerljivosti informacija. U izvještaju je preporučeno da IFLA osnuje stalnu komisiju koja bi se bavila pitanjem slobodnog pristupa informacijama i pratila situaciju na tom području u svijetu. Preporučena je i suradnja s drugim organizacijama u svijetu koje se bave tom temom, poput Ujedinjenih naroda, UNESCO-a, Međunarodnog udruženja nakladnika, FID-a itd.

Kao član CAIFE-a, pripremila sam uoči kopenhavske skupštine IFLA-e i svoj komentar na izvještaj. Očekivala sam, naime, da će se o ponuđenom tekstu još raspravljati i željela sam upozoriti na zapreke slobodnom pristupu informacijama u zemljama u tranziciji, kakva je Hrvatska, a koje, po mome mišljenju, nisu bile dovoljno jasno spomenute u tekstu, ili nisu bile uopće spomenute. U komentaru sam istaknula da su nedostatan financiranje knjižnica i pomanjkanje jasno izražene politike prema knjižnicama čimbenici koji ograničavaju slobodan tok informacija. Upozorila sam na nedostatak knjižničkog prostora, nepotpunost sadašnjih fondova, slabu vidljivost novih naslova zbog nedostatka odgovarajućih bibliografskih pomagala, zaostatke u obradi nastale zbog povlačenja određenih naslova iz kataloga i njihove ranije nedostupnosti korisnicima, nedostatak pozitivnih poreznih odredaba koje bi stimulirale nakladništvo, zastarjelost i neprimjerenost zakonskih propisa o knjizi i knjižnicama, rasipanje fondova poduzeća i ustanova koje se ukidaju ili prodaju, te nezainteresiranost javnosti za probleme knjižnica. Na sadržaj mojih primjedaba uvelike su utjecali zaključci dviju međunarodnih konferencija održanih u organizaciji odnosno pod pokroviteljstvom Vijeća Europe: Međunarodne konferencije o zakonskim propisima za knjigu, održane u Varšavi u studenome 1996., i Zagrebačkog kolokvija o knjizi, nakladnicima i knjižnicama, koji je Hrvatsko knjižničarsko društvo organiziralo mjesec dana poslije.

No prilika da izložim svoje primjedbe na tekst izvještaja CAIFE-a, nije se ukazala. Da će s prihvaćanjem izvještaja na skupštini biti problema, postalo je jasno već nekoliko dana uoči njezina početka, kada je knjižničarsko društvo Velike Britanije poslalo Izvršnom odboru IFLA-e novu, prerađenu verziju teksta, uz formalno obrazloženje da prvobitnom tekstu nedostaje stila te da je pisan lošim engleskim jezikom, ali pokazujući zapravo da misli da o tekstu treba još razgovarati. Iako je Vijeće IFLA-e zadnjega dana skupštine prihvatilo prvobitni izvornik koji je predložila imenovana komisija, bilo je jasno da tekst nije doživio pravi uspjeh te da ideju slobodnog pristupa informacijama treba dalje razvijati. IFLA je, dakle, prihvatila tekst, ali je istodobno raspustila CAIFE koji je, uostalom, i bio osnovan kao ad hoc komisija, te odlučila osnovati novu stalnu komisiju koja će se baviti pitanjem slobodnog pristupa informacijama. Bilo je to zapravo potpuno u skladu s preporukama navedenima u izvještaju CAIFE-a. Na istoj je skupštini Dansko knjižničarsko društvo ponudilo pomoć u osnivanju i osiguranju financiranja posebnog ureda koji bi se bavio pitanjima vezanim uz slobodu izražavanja i dostupnost informacijama u knjižnicama.

Na kopenhavskoj je skupštini, dakle, rezolucijom utemeljena stalna komisija IFLA-e za slobodan pristup i slobodu izražavanja. Komisiji je povjerena zadaća da IFLA-u savjetuje o svim pitanjima vezanim uz slobodan pristup informacijama u knjižnicama, a posebno o cenzuri knjižnične građe te ideološkim, gospodarskim, političkim ili vjerskim pritiscima, koji imaju za posljedicu ograničavanje pristupa informacijama u knjižnicama. U siječnju 1998. završen je postupak predlaganja, izbora i imenovanja članova pa je komisija, sastavljena od dvadeset i dva člana koja su predložila njihova nacionalna knjižničarska društva i nazvana FAIFE (Freedom of Access to Information and Freedom of Expression), mogla početi raditi. Članovi, predstavnici knjižničarskih udruga sa svih pet kontinenata, izabrani su za razdoblje 1997.-2001. Hrvatsko knjižničarsko društvo i u toj komisiji ima svojega predstavnika. Istodobno s osnivanjem komisije, radilo se i na osnivanju ureda koji bi FAIFE-u služio kao svojevršno tajništvo. Danska je vlada pristala financirati ured koji je smješten u

prostorijama Ministarstva kulture u Kopenhagenu. Ured je počeo raditi krajem lipnja 1998. s dva stalno zaposlena knjižničara. Ubrzo je postavljena web-stranica na kojoj je moguće pratiti rad komisije i ureda FAIFE (<http://www.faife.dk>).

Na općoj je skupštini IFLA-e u Amsterdamu 1998. godine razrađen program rada FAIFE-a za 1999. i 2000. godinu. Odlučeno je da FAIFE neprestano prati zbivanja u knjižnicama, prikuplja i raspačava prikaze stanja u intelektualnim slobodama u pojedinim zemljama, izgradi mrežu izvjestilaca iz pojedinih zemalja te uspostavi suradnju sa srodnim međunarodnim organizacijama. Iako se u početku činilo da će se komisija u prvome redu baviti obranom knjižničara koji su u svom radu izloženi pokušajima cenzure odnosno pritiscima različitih društvenih skupina, na amsterdamskoj se skupštini rasprava usmjerila na pitanje društvene odgovornosti knjižničara. Ta je tema vrlo ozbiljna i zaslužuje posebnu pažnju. Odgovornost knjižničarske profesije koja mora osigurati slobodan protok informacija i pristup informacijama za svoje korisnike, postavlja pred knjižničare novu i tešku zadaću. Od njih se očekuje da se izbore za samostalnost u izboru i nabavi građe, ali i da osiguraju dostatno financiranje svojih knjižnica i primjerenih knjižničnih službi jer će samo tako moći doista steći povjerenje svojih korisnika. No preuzimanje odgovornosti znači i da knjižničari trebaju moći i znati razgovarati sa svojim poslodavcima, osnivačima knjižnica, te da pred njima moraju argumentirano zastupati interese korisnika. Jednom riječi, od knjižničara se očekuje da se od stručnjaka koji obavljaju posao za poslodavca, pretvore u aktivne zastupnike interesa širokog kruga građanstva. U knjižničarskim se krugovima, ali i izvan njih, vjeruje da knjižničari tu ulogu mogu preuzeti te da će je znati obavljati. Možda je suvremenog knjižničara najbolje ocrtao jedan od uglednih uvodničara međunarodnog skupa o knjižničnom zakonodavstvu održanog u organizaciji Vijeća Europe u Munchenu 1999., kada je rekao da su knjižničari iznimno obrazovane i obaviještene, no uglavnom nevidljive osobe; knjižničarsku je struku opisao kao struku u sjeni. Od knjižničara se očekuje da izađu iz sjene i preuzmu aktivnu ulogu u društvu.

Treba, međutim, reći i to da koncept slobodnog pristupa informacijama nije još do kraja oblikovan. Potrebno je, na primjer, razjasniti da li je pravo na informiranje doista temeljno ljudsko pravo, kakvim se, na primjer, smatraju sloboda mišljenja i sloboda izražavanja. U spomenutim se međunarodnim dokumentima, kao i u većini nacionalnih ustava, temeljna ljudska prava izrijeком navode, a često se i razvrstavaju kao osobna i politička te socijalna i kulturna prava. No među tim pravima ne spominje se pravo na informiranje. Zato se to pravo obično izvodi iz prava na znanje ili se pak, kao u nekim suvremenim tekstovima, govori o tzv. novim kolektivnim pravima, među kojima se onda nabrajaju pravo na mir, na zaštićenu prirodu, na zajedničku kulturnu baštinu, pa i pravo na informiranje. Posve je sigurno da će se koncept prava na slobodan pristup informacijama, a s tim u vezi i odgovornosti knjižničara za osiguranje tog prava, i dalje razrađivati u knjižničarskim krugovima. U ovom broju *Vjesnika* o odgovornosti knjižničarskog društva za čuvanje intelektualne slobode piše Marianna Tax Choldin sa Sveučilišta Illinois u SAD-u, članica CAIFE-a i FAIFE-a i autorica brojnih radova posvećenih cenzuri.

Nije manje važno spomenuti da je pitanje slobodnog pristupa informacijama u devedesetim godinama potaknula pojava elektroničkih mreža koje omogućuju lakše i brže širenje informacija nego što je to ikad prije bilo zamislivo. Nenadzirano širenje informacija, međutim, uzrokuje zabrinutost političara, ali i običnih građana. Opasnost se, na primjer, naslućuje u nedostatnom osiguranju podataka važnih za gospodarsku i nacionalnu sigurnost pojedinih zemalja, kada se ti podaci pohranjuju i prenose u elektroničkom obliku. Mrežom se također mogu vrlo lako širiti informacije o drogi, oružju ili opasnim supstancijama. Mreža se može koristiti za zakriveno priopćavanje različitih, pa prema tome i potencijalno opasnih sadržaja među različitim skupinama ljudi. Smatra se da su djeca posebno ugrožena skupina jer su izložena sadržajima neprimjerenim svojoj dobi i mogućnostima shvaćanja. Lakoća i brzina umnožavanja i širenja sadržaja na mreži potencijalno ugrožava i nositelje prava na različite vrste intelektualnog vlasništva.

I dosad su na međunarodnoj i nacionalnoj razini postojala ograničenja slobode izražavanja. Članak 10. *Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* koji utvrđuje pravo na slobodno izražavanje, u drugom stavku kaže da se to pravo može ograničiti i u demokratskom društvu, kad je to u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalne cjelovitosti ili javne sigurnosti, kad se žele spriječiti neredi ili zločini, zaštititi zdravlje ili moral, ugled ili pravo drugih pojedinaca, te kad treba očuvati autoritet i nepristranost suda. I u pojedinim se nacionalnim zakonima nalaze slična ograničenja. No ta je ograničenja tehnički teško primijeniti u mrežnoj sredini pa se zadnjih nekoliko

godina u svjetskim krugovima uvelike raspravlja o mogućnostima uvođenja nadzora nad mrežom i načinima njezina uređenja. O toj, u međunarodnim krugovima trenutačno posebno zanimljivoj temi, govore i dva rada koja objavljujemo u ovom broju. Članak Paula Sturgesa, predavača na Sveučilištu Loughborough u Velikoj Britaniji i stručnjaka kojemu je Vijeće Europe povjerilo izradu studije o slobodnom pristupu informacijama u elektroničkoj sredini, izvorno je objavljen na engleskom jeziku u časopisu *FID Review*, a mi ga donosimo u prijevodu s dopuštanjem autora i nakladnika. Ekaterina Genieva, donedavno potpredsjednica IFLA-e, poduprla je osnivanje obje IFLA-ine komisije za slobodu izražavanja i slobodan pristup informacijama, a spremno se odazvala našoj molbi da za *Vjesnik* napiše članak o slobodnom pristupu informacijama. Rukopis na ruskom dostavila je uredništvu elektroničkom poštom.

Za zemlje poput Hrvatske, koje su u devedesetim godinama krenule mukotrpnim putem mijenjanja društvenog poretka, pitanje slobodnog pristupa informacijama posebno je složeno. Knjižničari u tim zemljama moraju se sučeliti sa svojom ne tako davnom ulogom čuvara nepoželjnih, zabranjenih, prešućivanih i sl. dokumenata. Često optuživani i za izravnu cenzuru, sami su zapravo mnogo češće bili tihi svjedoci državne cenzure koju su pokušavali ublažiti barem čuvanjem građe, kad je već nisu smjeli davati na korištenje. U jesen 1997. godine prisustvovala sam međunarodnoj konferenciji o cenzuri, koju su organizirali Nacionalna knjižnica Latvije i Latvijsko knjižničarsko društvo. Iskustva sa cenzurom koja su iznijeli kolege iz baltičkih zemalja, kao i popratna izložba zabranjenih knjiga i dokumenata u prostorijama Nacionalne knjižnice u Rigi, pokazali su mi jasno s kojim se opterećenjima moraju nositi kolege knjižničari u zemljama u kojima je donedavno bila na snazi službena cenzura. U Rigi sam i sama govorila o načinima na koje su naši knjižničari udovoljavali zahtjevima službene i još češće neslužbene cenzure u razdoblju od 1945. do 1990. godine. Izlaganje sam temeljila na usmenim svjedočanstvima kolega i na podacima koje su za svoje diplomske radove prikupili studenti bibliotekarstva pod vodstvom prof. dr. Aleksandra Stipčevića na Odsjeku za informacijske znanosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu.

U ovom smo broju *Vjesnika* odlučili objaviti tri diplomska rada čija je tema službena ili neslužbena cenzura i njezin utjecaj na knjižnice u Hrvatskoj. Za ovu su prigodu radovi donekle skraćeni i prerađeni. Mirjana Vujić i Ivana Hebrang Grgić istraživale su prilike u razdoblju od 1945. do 1990. godine, a Jelena Mandarić-Kolarik analizira postupke knjižničara u devedesetim godinama. Kako bismo čitateljima pružili potpuniji uvid u djelovanje cenzure u Hrvatskoj, odlučili smo objaviti i dva rada koja se odnose na ranije razdoblje. Iz magistarskog rada Zdenke Turčinec o knjizi u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, pisanog na temelju izvornih arhivskih dokumenata, za ovaj smo broj odabrali poglavlje o cenzuri. Aleksandar Stipčević, vrsni poznavalac cenzure u nas, piše o donedavno nepoznatom popisu zabranjenih knjiga iz 1942. godine.

O relevantnosti slobodnog pristupa informacijama za današnje knjižničare i korisnike pišu Mira Švob i Tatjana Nebesny iz Knjižnica grada Zagreba. Njihova je tema nabava građe u narodnim knjižnicama odnosno državni otkup knjiga za knjižnice. Ta je tema posebno zanimljiva jer iako državni otkup nije specifičan samo za Hrvatsku, u tradicionalnim se knjižničarskim udžbenicima taj "način nabave" ne spominje. Edita Bačić iz Knjižnice Pravnog fakulteta u Splitu prva je domaća autorica koja piše o odgovornosti knjižničarske struke prema svojim korisnicima odnosno o potrebi jačeg vezivanja knjižnica uz rad nevladinih i drugih organizacija koje pridonose stvaranju građanskog društva.

Posebno nam je drago što smo za suradnju u prikazivanju novijih publikacija o cenzuri uspjeli zainteresirati pretežno mlađe kolege. Među prikaze publikacija uvrstili smo i prikaz Knjižnice Freedom Foruma na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu iz pera Gordane Vilović. Ta je knjižnica, namijenjena novinarima i studentima novinarstva, zapravo novost u našoj sredini. Na kraju broja donosimo nekoliko izvadaka iz relevantnih međunarodnih i domaćih dokumenata koji govore o slobodi izražavanja i na koje se knjižničari u svojim nastojanjima da osiguraju slobodan pristup informacijama mogu pozvati.

Nadamo se da će objavljivanje ovoga broja *Vjesnika bibliotekara Hrvatske* pomoći našim čitateljima da se bolje upoznaju sa značenjem koje slobodan pristup informacijama ima za našu struku.